

BALTIKUMS HISTORIE OG HISTORIEBRUG I BALTIKUM (OG I RUSLAND)

Jan Brokken, *Baltiske sjæle: Skæbner i Estland, Letland og Litauen* (Turbine, 2016)

Mikkel Kirkebæk: *Den yderste grænse: Danske frivillige i de baltiske uafhængighedskrige 1918-1920 I-II* (Lindhardt og Ringhof, 2019)

Mads Michael Hastrup Nilsson: *Estland før og nu: Portræt af det mest nordiske land i Baltikum* (Panbaltica, 2018)

Af Kim Frederichsen (ph.d. i russisk historie og samfundsforhold)

Ved Østersøens østlige kyster ligger en række lande, der engang gik under tilnavnet ”Randstaterne”. Det drejer sig om Estland, Letland, Litauen og Finland. Sidstnævnte viste sig efter Zarruslands sammenbrud i kølvandet på første verdenskrig mere overlevedygtigt som selvstændig stat end de tre øvrige. Om det var fordi Finland, som – formelt set – et storfyrstendømme i personalunion med Rusland var mindre tilknyttet det russiske kejserrige end de tre øvrige, der under navne, der også i nogle tilfælde var forskellige fra deres nuværende, var fuldt inkorporerede, skal jeg her lade være uafklaret. Men det har haft den betydning, at begrebet ”Randstaterne” synes at være mere eller mindre forsvundet ud af historien til fordel for begrebet ”De

Baltiske Lande”, selvom der ofte kan stilles spørgsmålstejn ved, om kulturelle, sproglige og religiøse forskelle gør det muligt at anvende en sådan samlebetegnelse. Imidlertid findes der et altafgørende argument for, at det er rimeligt; Historien, med stort begyndelsesbogstav. For alle tre lande har – grundet at de nu en gang ligger der, hvor de ligger – været skueplads, eksperimenterium og rædselskabinet for virkeliggørelsen af de totalitære ideologier, der hærgede det korte og blodige 20. århundredes Europa.

I de seneste år har en række dansksprogede udgivelser sat fokus på dette område og erindringen om de historiske begivenheder i eftertiden.

Noget af det mest besynderlige ved første verdenskrig på østfronten er ikke kun de mange forspildte menneskeliv, men også, at de tre supranationale imperier, der gik i krig for at vinde herredømmet over det østlige Centraleuropa, alle endte med at lide nederlag og gå i opløsning. På den baggrund opstod der en lang række efterfølgerstater, der blev skueplads for betydelige historiske konflikter og ideologiske sammenstød.

Kronologisk set først står den russiske borgerkrig (1917-21), der er en geografisk set noget misvisende betegnelse for den lange række af væbnede konflikter mellem tilhængere af bolsjevikkerne (”de røde”), deres modstandere (”de hvide”), der stort set ikke kunne forenes om andre

politiske eller militære projekter end at være imod sovjetmagten), nationale befrielseshære i randområderne af det tidligere imperium, interne væbnede konfrontationer mellem tilhængere af de røde og de hvide indenfor disse områder, som ikke nødvendigvis gik ind for selvstændighedsbestræbelserne, diverse frikorps (f.eks. til støtte for de tyskbaltiske adelsfolk), anarkistiske rytterhære ("de sorte"), eller bondehære ("de grønne"), der var villige til at bekæmpe og dræbe alle andre for at opnå bøndernes gamle drøm om retten til at dyrke jorden uden nogen som helst indblanding af udefrakommende centralmagthavere eller andre former for herremænd.

Det var i dette miskmask af adskillige hvide og røde hære, frikorps og andre enheder i Estland og Letland, at Dansk-Baltisk Auxiliær Corps (DBAC), bestående af danske lejesoldater, blev sat ind i det, der siden er blevet kendt i Estland som frihedskrigen. Den danske historiker og forfatter Mikkel Kirkebæk har begået et omfattende tobindsværk om DBAC' historie. Forfatteren har vendt hver et arkivark i mange danske og udenlandske (men af ukendte årsager ingen russiske) arkiver, og de to tykke bind bærer præg, at de mange vendte ark så også skulle finde anvendelse. Alligevel er det på sin vis positivt, for udover de danske lejesoldater og de kampe, de blev indsat i, og som vi skal vende tilbage til, så kommer han også ind dels på den geopolitiske situation i samtiden, dels på historiebrugen i nutiden. Kirkebæk beskriver en geopolitisk situation, hvor kejserrigerne sammenbrød i verdenskrigen åbnede op for muligheden for national selvstændighed i randstaterne.

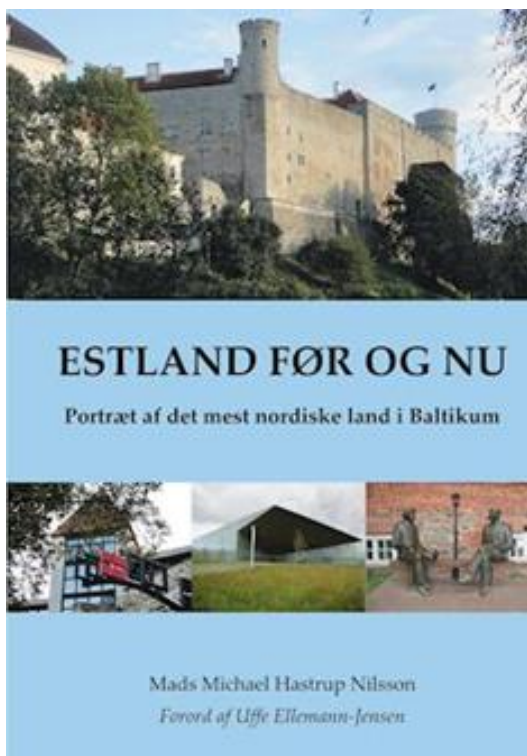
Esterne søgte især støtte hos englænderne, der som udgangspunkt støttede denne bestræbelse, men som på baggrund af militære (krigstræthed blandt tropperne), økonomiske (de store økonomiske omkostninger ved krigen) og strategiske (ligesom især alliancepartneren Frankrig (der havde store økonomiske interesser bundet op i lån til Zarland) gerne så et relativt, men ikke for stærkt ikke-bolsjevistisk Rusland som en regional modpol til et svækket Tyskland) ikke havde viljen og måske heller ikke midlerne til militært at gennemtrumfe de tre landes selvstændighedsbestræbelser. På den baggrund forsøgte man fra engelsk side at overbevise Sverige, Norge og/eller Danmark om militært at indtæde i kampen, hvilket i alle tre tilfælde blev pure afvist. Derimod lykkedes det at indgå et kompromis, hvor det kunne accepteres at sende våbenhjælp til et krigsførende land og se gennem fingre med hvervningen af et frivilligt korps af danske lejesoldater. I Danmark blev disse bestræbelser personificeret i erhvervsmanden Aage Westenholz. Derved kunne DBAC komme til at fremstå som et anti-bolsjevistisk korstog, men en af bogens styrker er at se nærmere på de frivilliges bevæggrunde for at melde sig. Kirkebæk identificerer fem grupper af frivillige; ideologer (deltog for at bekæmpe bolsjevismen), professionelle (især officerer af linien eller hjemsendte fra sikringsstyrken, der ønskede at få afprøvet deres håndværksmæssige evner som soldater), lejesoldaterne (for pengenes skyld), eventyrerne (krigsromantiske forventninger til at udleve et eventyr) og de kriminelle (der følte jorden brænde under sig i København og derfor søgte nye jagtmarker). Det største segment var lejesoldaterne, der primært stammede fra arbejderklassen og deltog af rent økonomiske grunde (arbejdsløsheden i Danmark var i 1919 på 27,5 %). Interessant nok flugter det med Michael Clemmesens og Bernadette Preben-Hansens undersøgelse af det senere Nordvestruslandskorps

(*Bondefanget til borgerkrigen*, 2015). Dette er væsentligt, fordi netop arbejderne var hovedmålgruppen for bolsjevikernes og deres danske støtters (syndikalisternes, venstresocialisternes og ungsocialdemokraternes) propaganda og aviser, og det vakte alvorlige hovedbrud for dem, at de havde så ringe gennemslagskraft overfor netop denne gruppe. Andet bind falder i to hovedområder, dels følger man DBAC's indsættelse i kampene (og tiden efter dets hjemkomst), dels kommer Kirkebæk ind på en række overvejelser om historiebrugen af DBAC – også i et baltisk perspektiv. Som i flere lignende studier, f.eks. fra Sverige, må der imidlertid stilles spørgsmålstegn ved, om ikke der – også her – anvendes uforholdsvist meget plads til at konstatere, at modstandsbevægelsen registrerede 20 korpsmedlemmer som nazister (mod 6 modstandsfolk fra samme rækker) – Altså at udsagnskraften i kilderne gør det vanskeligt at sige noget om kvantiteten af DBAC folk, der tilsluttede sig højreorienterede bevægelser i og omkring de nazistiske miljøer, uden at man af den grund skal underkende, at de fandtes. Mest interessant bliver i andet bind derfor – udover at følge korpset i felten – de overvejelser Kirkebæk gør sig om historiebrugen om DBAC, og de linier han trækker derfra og til de baltiske landes geopolitiske situation i dag, hvor han peger på en stor og meget væsentlig forskel, at hvor de i 1917 ikke havde mange internationale venner, så er de i dag integrerede i den vestlige forsvarsfamilie, NATO. I den forbindelse savner man, som det alt for ofte er tilfældet, når det spørgsmål debateres, overvejelser om, hvorfor så mange tidligere ”østlande” har følt et behov for at komme ind under denne paraply. Svaret ligger naturligvis i en opfattelse af en fortsat russisk ekspansiv trussel, hvor der trækkes lige linier fra zartiden over sovjettiden til nutiden, uanset hvilken ideologi man på et givent tidspunkt måtte have erkendt sig til i Moskva. Derfor spiller NATO efter denne anmeldelsers holdning en langt mere stabiliserende rolle i området, end forfatteren lægger op til.

Også den hollandske journalist, forfatter og baltikumkender Jan Brokken anvender sit indgående kendskab til de baltiske landes historie (og følgerne af ideologiernes anvendelse i praksis) til at tegne et portræt af de tre lande. Interessant nok gør han ofte brug af generationskløfter og konflikter mellem fædre og sønner som sin prisme for at illustrere de ideologiske konflikter. Kronologisk set kan man begynde med konflikten mellem arkitekten og embedsmanden Mikhail Eisenstein og den senere filminstruktør Sergej Eisenstein (begge fra Riga), der bogstaveligt talt stod overfor hinanden i kampene udenfor Petrograd. Hvad angår mellemkrigstiden, præget af nationalismen og anti-semitismen, sætter Brokken fokus både på den i Danmark næsten ukendte franske forfatter Romain Gary (hvis fremmedgjorte far overlevede myrderierne i udryddelseslejren Paneriai, hvor litauiske nationalister myrdede jøder, allerede før de nazistiske tropper kunne nå frem og øge antallet af døde), og violinisten Gideon Kremer (hvis far som en reaktion på at være sin families eneste overlever af Holocaust og siden at føle at have forspildt sit liv tvang sønnen til at lære at spille violin). Siden hoppede sønnen af. De enorme jødiske bosættelser i Baltikum og deres kultur i mellemkrigstiden er i dag nærmest forsvundet. Også sovjetmagten forstod at udrense og deportere ud fra etniske og socio-økonomiske kriterier. Et lettisk eksempel drejer sig om den

familieejede forfatterboghandel Janis Roze, hvorfra store dele af familien blev deporteret til Sibirien, mens boghandlen blev nationaliseret. Samtidig forsøgte de sovjetiske myndigheder at indoktrinere de opvoksede generationer gennem f.eks. historiebrug og ideologiserede ritualer samt påstande om, at vejen fra socialismen til kommunismen lå åbenbar, selvom der blev stadig længere mellem ideologi og virkelighed. Hvilket blandt andet blev forsøgt holdt skjult for de baltiske befolkninger gennem bestræbelser på afsondring fra omverdenen og omfattende censur. De nationale bevægelser og selvstændighedstrangen var det imidlertid ikke muligt at holde nede. Hvilket blandt andet kom til udtryk i de sangstævner, der blev afholdt i de tre baltiske sovjetrepublikker og ikke mindst ved den menneskekæde, der blev dannet ad hovedvejen, som løb gennem republikkerne, for at markere årsdagen for Molotov-Ribbentrop traktaten om Østeuropas opdeling i en nazistisk og en sovjetisk sfære. Denne erindring eksemplificeres gennem en fortælling om fotoet af en ung lettisk kvinde, der døde i kampene mellem tilhængere af uafhængighed og sovjetiske tropper. Med disse og andre portrætter af mennesker fanget i afgørende historiske begivenheder tegner forfatteren et billede af tre lande, der kæmper med at finde frem til en historisk fortælling, der kan samle nationalt uden i alt for høj grad at måtte gå på kompromis med eksistensen af befolkningsgrupper, der falder udenfor disse bestræbelser, hvad enten det er de gamle tyskbaltiske familiers tilbagekomst, jødeudryddelserne begået under anden verdenskrig (og ikke alene af nazisterne), ved eksistensen af monumentkirkegårde både for gamle sovjetiske kulturproduktioner eller ved samlinger af nyere kunst, den manglende politiske anerkendelse og inddragelse af betydelige nationale mindretal eller ved at skulle forholde sig til et forhold som, at den umådeligt populære estiske Arvo Pärt insisterer på at bekende sig til den russisk-ortodokse tro. Hermed giver værket (Selvom man til tider kunne ønske sig, at forfatteren ville gå dybere i overvejelserne af disse problemstillinger i stedet for i så høj grad at henfalde til det anekdotiske stof) et vigtigt samlet billede af problemerne ved at skulle tolke Historien og ved historiebrug, når der skal søges at skabe en form for samlende fortælling, der bidrage til grundsætningen og styrkelsen af relativt nye (igen) selvstændige stater

Den i Estland bosiddende dansker Michael Nilssons bog er egentlig et godt eksempel på denne problematik – især når forfatteren i sin fortælleglæde, primært i kapitlerne efter en gennemgang af landets historie, husker, at han ikke er ved at skrive en uheldig guidebog på over 500 særdeles tætskrevne sider i hardbackformat. Bogen kan opdeles i tre dele. Den første om tiden frem til uafhængigheden fra Rusland/Sovjetunionen, den anden om landet under den genoprettede suverænitet og uafhængighed samt en tredje med afstikkere til mulige og umulige afkroge Estland.

De metodiske-analytiske problemer opstår allerede i bogens første del. Det er for så vidt tale om en kronologisk fremadskridende gennemgang, men i denne omtales perspektivet er fremstillingen af det 20. århundredes historie det mest interessante med sin gennemgang af den nationale og kulturelle vækkelse og deraf følgende bevægelse for uafhængighed fra Zarland, forhandlingerne med de provisoriske regeringer først om

oprettelsen af et estisk guvernement indenfor rammerne af en føderal post-zaristisk statsdannelse, senere af en landdag, hvor den demokratiske blok, ikke-marxistiske arbejdergrupper og de bolsjevistisk dominerede, spontant opståede arbejder- og soldaterråd hver fik 1/3 af pladserne, selvom bolsjevikkerne boykottede den, den efterfølgende uafhængighedskrig, mellemkrigstidens selvstændighedsperiode, de tre besættelser, kulminerende med den permanente sovjetiske, hvor de sovjetiske myndigheder søgte at påtvinge esterne en samfundsmodel og ideologi, der ikke var udbredt opbakning til i befolkningen, ved hjælp af deportationer, politisk, ideologisk, sproglig og kulturel ensretning, import af russisksprogede arbejdskraft fra de øvrige dele af USSR og indsættelsen af lokale estiskfødte russisksprogede i den estiske partiledelse. Spørgsmålet om den succesfulde selvstændighedskamp er interessant af flere årsager som især den civiliserede kamp gennem sangfestivaler, menneskekæden ”Den baltiske vej” og genoprettelsen af mindesmærker for de faldne i uafhængighedskrigen. Men den viser også et broget politisk billede, hvor et borgerinitiativ i 1990 valgte den såkaldte Estlands Kongres, der arbejdede for selvstændighed, hvor der ved valget til den estiske øverste sovjet opstod et flertal af tilhængere for estisk selvstændighed samt den såkaldte interfront, der arbejdede for det russisksprogede mindretals interesser i form af en fortsat estisk tilknytning til USSR. Det er som sagt her, der opstår en række problemer som følge af, at forfatteren konsekvent følger det, man kunne kalde en officios historieudlægning. Det drejer sig f.eks. om den stadig mere autoritære periode under Konstantin Päts, eller esternes rolle i jødeudryddelser, hvor der ses en tendens til at søge at glatte ud, som det også ses i den officielle historieudlægning. Bogens anden del handler om den politiske udvikling efter uafhængigheden, og den beskæftiger sig især med vanskelighederne ved at (gen)indføre et demokrati byggende på forhandlinger, kompromisser og dialog, men det viser også med al ønskelig tydelighed, at Estland som de øvrige baltiske lande har udviklet sig til de bedste demokratiske eksempler i det post-sovjetiske rum. Bogens tredje del bliver en historisk og ikke-mindst kulturhistorisk rundrejse i alle afkroge af landet, hvor forfatteren strør om sig med anekdoter og kulturelle og historiske oplysninger i et omfang, så man ville ønske, at han havde lagt i det mindste noget bånd på sig selv og sin fortælleglæde. Der er ganske simpelt taget alt for meget og al for ukritisk med. Det har dog den værdi, at forfatteren derved gentagne gange for eksemplificeret problemstillingerne ved officios historieskrivning. Det er således meget vanskeligt for ham at finde noget pænt at sige om russerne – med undtagelse af et gammeltroende mindretal – og det medvirker derved til at give indsigt i det meget interessante spørgsmål om, hvordan en stat kan modarbejde sig selv i forhold til integration af alle befolkningsgrupper, når den konsekvent (og det uanset at der var tale om en sovjetisk besættelse af landet) enten skaber en nedladende eller ekskluderende fortælling om bestemte etniske og sproglige mindretal. Man kunne her havde ønsket sig et nærmere studie af de områder, hvor det russiske mindretal udgør et befolkningsflertal, men som så meget andet i bogens sidste del skøjtes der for let henover det væsentlige spørgsmål for at få plads til for meget stof på for lidt plads. Trods disse kritikpunkter skal bogen anbefales for at være en historisk og kulturhistorisk tour de force gennem Estland.

Samlet set er der altså tale om tre væsentlige udgivelser, som må hilses velkomne og kan anbefales som inspiration til ikke bare at blive klogere på historiens udvikling i de tre baltiske lande i zartiden, uafhængighedskampene, den første selvstændighedsperiode i mellemkrigstiden, den sovjetiske periode og under den nuværende verdens(u)orden. Men som i høj grad også bidrager til at frembringe overvejelser omkring centrale principper for anvendelsen eller, vil nogen måske i visse tilfælde mene, misbruget af tolkninger af historiske begivenheder og forløb i nutidens politiske og andre bestræbelser på at skabe fortællinger, som på en eller anden måde kan anvendes til at søge at skabe samlende

fortællinger, der igen kan skabe opbakning til relativt nye selvstændige stater (eller stater der er blevet selvstændige påny), men som på ingen måde kan betegnes som nationalstater, hvorved de anskueliggør centrale problematikker omkring historiebug i lande, hvor historien og tolkningerne af den i den grad kan være et betændt emne, både på grund af berøringsangsten overfor emner i områder, der har skiftet navn ligeså ofte som de har skiftet statsligt tilhørsforhold (lignende overvejelser findes i Wolfgang Büschers rejseleksjoner (*Berlin-Moskva en rejse til fods*, 2005/2015) om det centrale Østeuropa eller hos Thomas Urban (*Tabet: Fordrivelsen af tyskere og polakker i det 20. århundrede*, 2012) om tvangsforflytninger af tyskere og polakker efter anden verdenskrig), overfor politisk betændte emner som at skulle forholde sig eksistensen og tilbagekomsten af tyskbaltske familier, den historisk set konstant tilstedeværende anti-semitisme og de deraf følgende overgreb og udrensninger begået af egne nationalister, eller overfor forsøget på at bortviske eller nationalt fordømme, at man i en periode var underlagt en også på det politiske og ideologiske område fremmed statsmagt, hvorved større politiske og nationale mindretal kan ende med at blive fremmedgjorte overfor den statsdannelse, som man netop gennem en bestræbelse på at anvende en overordnet statslig historiefortælling søger at styrke.

Men samtidig kan en sådan tendens også blive forstærket i tilfælde, hvor nabolande (i dette tilfælde Rusland) søger at anvende egne nationale-politiske historiefortællinger til at stille spørgsmålstejn ved nabolandes ret til selvstændighed, afviser sovjetiske soldaters deltagelse i nedskydninger af f.eks. demonstranter ved kampene om tv tårnet i Litaruen eller ved at mene at have en særlig ret til at måtte beskytte egne nationale mindretal i nabolande. Sidstnævnte var noget præsident Boris Jeltsin afviste, men alle tre tendenser er i indeværende år set i udsagn fra højtstående russiske politikere og statskontrollerede medier. Og i hvert eneste tilfælde må det betragtes som bekymrende tendenser.

De her anmeldte værker er derfor ikke alene af værdi for den læser, der er interesseret i det historiske overblik over et bestemt geografisk område, men også for den læser, som ser kritisk på problematikken omkring politiserede nationale eller ligefrem nationalistiske historiefortællinger i områder af Europa, hvor befolkningssammensætningen ikke er nær så nationalt eller etnisk "homogen", som vi har for vane at opfatte den danske, hvorved der opstår en fare for, at disse nationale historiefortællinger kan have negativ indvirkning på hinanden og derigennem modvirke integrationen og det multilaterale samarbejde både i internationale mellemstatslige organisationer og i diverse NGO-fora mellem "Vesten" (hvortil de baltiske lande naturligt må medregnes) og Rusland samt det øvrige post-sovjetiske rum, som alle parter burde være interesserede i at styrke ud fra socialie, økonomiske og sikkerhedsmæssige perspektiver. Historien skal naturligvis ikke glemmes, den er vigtig at have med, men den må ikke blive en hindring for eftertidens samarbejde.